

УДК: 631.95(575,2)

БИШКЕК ШААРЫНДАГЫ ТАШТАНДЫЛАРДАН АРЫЛУУ ПРОБЛЕМАЛАРЫ.

Джакшылыкова Жыпаркуль Бейшеналиевна, Кенжебаева Айгуль
Викторовна, Мырзалиева Гулияна Жоробековна, Бектурганова
Бааркуль
КУАУ

Озоктуу создор: дезинсекция, дезинфекция, таштанды полигону, катуу калдыктар

Аннотация: Таштандыларды да туура, таза сактай билиш керек. Жер, суу, аба дагы коргоону талап кылат.

Бишкек шаары 2005 жылдын 01январь айынын статистикалык эсептеелерунун негизинде Бишкек шаарында 0,8 млн. адам, эксперттердин баасы факты боюнча 1,2 млн, адам жашайт. Ошонун эсебинен бир жылда 1,4 млн.т. таштанды чыгарылат.

Баардыгыбыз таза жерде, таза уйде жашагыбыз келет. Андыктан ар бир адам тазалыкты бекем кармай билиш керек. Таштандыларды да туура, таза сактай билиш керек. Жер, суу, аба дагы коргоону талап кылат.

Ошондуктан таштандыларды башкарууну жонго салуу талап этилет. Таштандыларды кайра иштеп чыгуу жана кайрадан ондуруште колдонуу эки негизги тапшырманы чечет: бул жаны жумушчу орундарды пайда кылат, ендуруштун осушун жана жакшырышын женге салат, ошону менен бирге жалпы эле экологиялык абал туура жолго тушеер эле. Европа елкелерунен таштандыларды башкаруу боюнча тажрыйба алуу менен таштандыларды иштетуудо жакшы жерелголерго ээ болот элек. Бул ийгиликтерге жетуу учун биздин олке жаны мыйзамдарды, нормативдик документгерди кечиктирбей кабыл алуу керек

Бишкек шаарында таштандыларды башкаруу' системасы муниципалдык кызматтарга, Бишкек шаарынын мэриясынын администрациясына баш ийет. Таштандыларды башкаруу системасы том он куче жургузулет.

Таштандыларды чогултуу, ташып чыгаруу райондук жашылдандыруу жана жакшыртуу комбинаттарына жуктелген. Таштандыларды ошондой эле “Мээнет- Сервис” ишканасы, келишим тузуу менен ташып чыгарат. Анткени “Мээнет-Сервис” Бишкек шаарынын структуралык белугу болуп эсептелет. Таштанды таштала турган жерди эксплуатациялоо15-20 жылга эсептелген.Бирок тилекке карты 30 жылга созулуп кетти.

Таштанды чогулган жер суунун техникалык, санитардык, экологиялык нормаларга эч кандай жооп бере албайт. Таштанды чогулган жер суунун топтолушуна жайгашкан, газ болуп чыгаруучу каналдар жокко эсе. Мунун негизинде биоорганикалык процесстин эсебинен метан (саз газы), кукуртттуу суутек таштандыл арда пайда болот да куйуге алып келет. Таштанды жаткан жерлер курчалган эмес, полигондо суу жетишпейт, дезинсекция жана дезинфекция жургузулбейт. Коркунучтуу таштандылар колдонулган (медициналык препараттар, байлоочу материалдар, лампалар ж.б.) шаардын четиндеги таштанды ташталган жерлерге тогулат. Таштанды контейнерлерине башка таштандылар менен бирге эле тогулат да, атайын жабдылган очоктордо орттолбейт, чогуу эле ерттоп салышат. Ошондуктан таштандылардын активдуулугун арттырат.

Бишкек шаарынын муниципалдык кызматы жеке секторлордун енугушуне жол бербейт, каржылык жана материалдык ресурстарды эффективдуу пайдаланууну, илимий-техникалык прогрести киргизууну кыскартып, экологиялык коопсуздукту камсыз кылбайт жана жумушчулардын сапаттык корсоткучтэрун сактабайт.

Жашылдандыруу жана жакшыртуу райондук комбинаттардын иш системасы Бишкек шаарынын жакшыртуу эрежесинин негизинде иш алып барат. Ал элден жана ишканалардан таштандыларды ташып чыгаруу жана аларга телено турган толемдерду чогултуу болуп эсептелет.

Бул учун:

- жаны таштанды полигонун курууну чечуу керек. Европалык стандарт боюнча экологиялык жана санитардык нормаларга толугу менен жооп бериш керек. Бул милдетти экология жана кутуусуз кырдаалдар Министрлигине ыйгаруу абзел.
- таштандыларды кайра иштеп чыгуучу заводду куруу маселесин чечуу керек. Акыркы 30 - жылдын ичинде чогулган таштандыларды кайрадан иштеп чыгуу учун жеке ишканалардын эсебинен ишке киргизуу каралса. Ошол эле жерге метанды пайдаланууда жана чогултууда биогаздардын курулушун карап чыгуу керек. Европа елкелерунун тажрыйбасына таянып, тамак-аш таштандыларын компосторду даярдоого

колдонсо, турдуу металлдарды металл онер жайына колдонууга, полимер болугун пластмасса буюмдарын жасоого, кагаз, картондорду экинчи жолу кайрадан иштеп чыгууга, инерттик материалдарды жол курулушуна пайдаланса жакты болмок. Бул проекттин ишке киришине, калкты жумуш менен камсыз кылууда, кайра иштетип чыгуучу кичине ишканалардын есуушуне ебелге тузмок.

ташандыларды кайра иштеп чыгаруучу заводду курууда, катуу калдыктарды чогултууда элди жана жетектеечу мекемелерди, ташандыларды тапшырууда тамак-аш, кагаз, пластмасса ж.б. оз-езунче белуп тапшыруу керек. Бул милдеттерди муниципалдык органдарга тапшыруу абзел.

катуу калдыктарды башкаруу механизмин ездоштуруу керек. Европа елкелерунун тажрыйбаларынын негизинде ташандыларды ташууда комбинатTM, ишканадан озунче белуш керек. Ошондой эле “Мээнет-Сервис” ишканасын да жеке менчикке еткеруш керек. “Мээне г-Сервис” ишканасынын каржылык абалы начар абалда. Анткени комбинаттар убагында телемдорду телебейт, ташандыларды жок кылуудагы технология сакталбайт, техника менен толук жабдылган эмес.

тушкен инвестицияларды катуу калдыктардын материалдык- техникалык базасын жакшыртууга багыттоо керек.

катуу калдыктарды чогултуу, ташып чыгаруу кызматы жеке менчик компанияларга берилсе.

сезсуз ташандылар боюнча укуктук база тузулушу керек: ташандыларды башкаруу боюнча мамлекеттик стратегия, улуттук программа.

ташандылар женунде мыйзам озуне мыйзамдык нормативдик актыларды киргизсе. (ташандылар дын класс иф икаци ясы, ташандыларды н кадастры, ж.б.)

• катуу калдыктарды жок кылуу, ташуу, чогултуу мыйзам боюнча липензиялоо зарыл.

» медициналык ташандылар боюнча мыйзам.

» ар кайсы жерлерге ташанды

таштоого, курулуш ж.б. ташандыларга административдик жана кылмыш жоопкерчилиги женундо мыйзамды жана акчалай айып киргизуу зарыл.

• муниципалитеттердин ташандыларга карата жоопкерчилигин арттыруу жана коммерциялык белукторге айландырууга мериянын алдында мыйзам чыгаруу.

» жеке компанияларга катуу калдыктарды чогултуу, иштетуу, ташып чыгаруу боюнча ар кандай женилдиктер беруу жонундо мыйзам.

» катуу калдыктардын морфологиялык курамын изилдееге экология жана кутуусуз кырдаалдар Министрлигинде атайын лаборатория тузуу зарыл.

• катуу калдыктарды жок кылууда, ташууда, чогултууда сезсуз турде тарифтер езгерууге учурайт. Ташандылар учун чогултулган акча келишим боюнча 60 пайызды гана тузет.

Ошондуктан экологиялык налог киргизуу⁷ зарыл. Тушкен акчаларды Экология жана кутуусуз кырдаалдар Министирлиги оз колуна алыш керек. Ташандыларды башкаруу боюнча айыл екметтеруне, шаардын муниципалитетерге акчалар белуштурулушу абзел.

Миграциялык процесстин

негизинде жылдан жылга шаарда жашагандардын саны есууде. Официалдуу эмес изилдеелердун негизинде азыркы мезгилде шаарда 1 млн. адам жашайт. Ошондуктан Бишкек шаарынын езун-езу башкаруусунун алдында шаарды тазалоодо негизги, кечиктирилгис милдеттер турат.

Негизги мыйзам актылары жана башка нормативдик документтер.

Бишкек шаарынын жергиликтуу езун-езу башкаруу оздорунун иш жендемдуулугунде ташандыларды

башкарууда теменку мыйзам актыларды жана нормативдик документтердин негизинде иш жургузушет.

1. Кыргыз Республикасынын мыйзамы

“Айлана-чойрону коргоо” 1999 ж. 16.06.

2. “Жергиликтуу езун-езу башкаруу

жолго жергиликтуу мамлекеттик жетекчилик” 2002 ж.12.01. Кыргыз Республикасынын мыйзамы.

3. Бишкек шаарынын Уставы 1997ж. 22.05.

4. “Шаардын чарба тармагы учун

нормативдик документтердин жыйнагы” Бишкек шаарынын мэриясы тарабынан бекитилген 1997 -ж.

5. “Бишкек шаарынын таштандыларынын жок кылуу жана ташып чыгаруу”. Бишкек шаарынын депутаттарынын Кенешинин токтому 2001 -ж. 10.10.№86.
6. “Мээнет-Сервис” ишканасынын тузулушу жөнүндө Бишкек шаарынын мериясынын токтому 2001 -ж. 28.03.№204.
7. “Бишкек шаарын жакшыртуу боюнча райондук администрациялардын жоопкерчилигин жана ролун жогорулатуу боюнча” Бишкек шаарынын мериясынын токтому 1999ж. 5.07. №62.
8. “Бишкек шаарынын мериясында коммуналдык жана энергетикалык департаменттин тузулушу жөнүндө” Бишкек шаарынын мериясы жана Бишкек шаардык депутаттарынын Кенешинин токтому. 2002 ж. 08.04. №31/31.
9. “Шаардык таштанды полигонунун жайгашы жөнүндө” Бишкек шаарынын мериясы жана Бишкек шаардык депутаттарынын Кенешинин токтому 2002 ж. 15.08. №46\46.

Адабияттар.

1. “Шаардык таштанды полигонунун жайгашы жөнүндө” Бишкек шаарынын мериясы жана Бишкек шаардык депутаттарынын Кенешинин токтому 2002 ж. 15.08. №46\46.
2. А.А. Дрейер, А.Н. Сачков, К.С. Никольский, Ю.И. Маринин, А.В. Миронов, Твердые промышленные и бытовые отходы, их свойства и переработка//«Экология городов», 1997г.
3. “Мээнет-Сервис” ишканасынын тузулушу жөнүндө Бишкек шаарынын мериясынын токтому 2001 -ж. 28.03.№204.
4. В. Ульянов, О существующих методах обезвреживания твердых бытовых отходов // Экологический бюллетень ”Чистая земля”, Владимир, Спец, выпуск, №1, 1997, с.22-27.
5. Л. Штарке, Использование промышленных и бытовых отходов пластмасс, //Пер. с немец., к.х.н. В.В. Михайлова, Л-д, Химия, (Лен. отд.), 2007, с.30-33.

УДК: 632.9.51

**ДЫЙКАНЧЫЛЫКТЫН ЭКОЛОГИЯЛЫК СИСТЕМАСЫНДА
ОТОО ЧЕПТЕР МЕНЕН КОМПЛЕКСТУУ КУРОШУУ**

Экология АЧК кафедрасы

**Кенжебаева А.В.улуу окутуучу, Джакшылыкова Ж. Б. ассистент, Самыкбаев А. К. профессор,
Карабаева А.К. доцент**

Озоктуу создор: жер семирткич , техникалык есумдуктор, котору шуруп айдоо, отоо чоп, гербициддер.

Аннотация: Кыргыз Республикасында дыйканчылыкты котеруунун жана айыл чарба есумдукторунун келемун кебейтуунун эн маанилуу жолдорунун бири болуп айдоо аянттарын которуштуруп айдоо болуп саналат, анткени айдоо аянтгарында айыл чарба есумдукторун улам алмаштырып айдоо аркылуу алардын максималдуу тушум алууга жетишуге болот, бул жердин асылдуулугун арттырууга. есумдукторун ар кандай илдеттерине жана отоо чептеруне каршы курошуге шарт тузет.

Фермердик чарбаны ийгиликтуу жургузуу учун дыйканчылыкты туура багытта узурлуу енукуруунун мааниси чоц. Бир гектар аянттан аз чыгым жумшоо менен коп продукция ендуруп, бай киреше алгандай дыйканчылык системасын тандап алуу керек.

Чарбада естурулген есумдуктердун турлерун сатып алуучу фермерлер, кайра иштетуучу ишканалар менен тузулген.

Кыргыз Республикасында дыйканчылыкты котеруунун жана айыл чарба есумдукторунун келемун кебейтуунун эн маанилуу жолдорунун бири болуп айдоо аянттарын которуштуруп айдоо болуп саналат, анткени айдоо аянтгарында айыл чарба есумдукторун улам алмаштырып айдоо аркылуу алардын максималдуу тушум алууга жетишуге болот, бул жердин асылдуулугун арттырууга. есумдукторун ар кандай илдеттерине жана отоо чептеруне каршы курошуге шарт тузет.

**РЕСУРСОСБЕРЕЖЕНИЕ - ОСНОВЫ РАЦИОНАЛЬНОГО
ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЯ В БАССЕЙНЕ АРАЛЬСКОГО МОРЯ**

Козыкеева АЛ\ - кандидат технических наук, доцент

Таразский государственный университет им М.Х.Дулати,

Республики Казахстан

Ключевые слова: ресурсосбережение, мелиорация, транспирация, экология, нормы водопотребности, агроландшафт, экологичность, геосистема.

Аннотация: В статье приведены Методологические подходы оценки. Водопотребности сельскохозяйственных угодий и на основе их возможности водосбережения в бассейне Аральского моря, которые способствуют формированию принципа рационального использования водно-земельных ресурсов в регионе.

Мелиорация сельскохозяйственных земель в современном представлении - это деятельность, направленная на улучшение, изменение, сохранение или восстановление компонентов окружающей среды человека природной среды в пределах определенной ландшафтной системы, а также на предупреждение или ликвидацию экологических катастроф и конфликтов.

Разработка прогрессивных технологий и технологических процессов, используемых в мелиорации сельскохозяйственных земель должна базироваться на исследованиях, имеющих многофакторный характер с широким диапазоном регулирования основных факторов жизни растений с минимальным отклонением транспирации, обеспечивающих формирование биологической массы. Так как в условиях нарастающего дефицита водных ресурсов и ухудшения экологических состояния агроландшафтов, другого альтернатива в мелиорации сельскохозяйственных земель нет. Только такой подход обеспечит в перспективе разработать систему водосберегающих технологии возделывания сельскохозяйственных культур на орошаемых землях.

Агроландшафт и в том числе почва в условиях хозяйственной деятельности экологически неустойчивы и поэтому требуется разработка комплекса управляющих мероприятий с целью оптимизации их функционирования: перевод в режим динамически устойчивого развития с набором известных по способу, методу, интенсивности и времени коррегирующих воздействий. Успех решения практических и теоретических задач в любой сфере деятельности и в том числе мелиорации сельскохозяйственных земель в значительной степени зависит от правильности выбора методологии, принципа и объекта хозяйственной деятельности.

Основным объектом воздействия и основным средством производства является почва, которая на любом ранге ландшафтов выступает в качестве основной связующей и стабилизирующей компонентой геосистемы [1; 2].

Одновременно она совместно с растительностью служит барьером тотальной денудации, соизмеримой с интенсивностью неотектонических процессов. Вследствие того, что почва находится на контакте трех сред: атмосферы, литосферы и гидросферы, здесь протекают биогеохимические реакции и превращения, характеризующиеся наибольшей активностью, многообразием и утонченной сложностью, а также происходит синтез соединений, нигде более не встречающихся. Кроме того, почвенный покров выступает в роли первичного аккумулятора и зачастую геохимического барьера для разнообразных загрязнителей, поступающих в ландшафты.

При оценке почв как объектов мелиорации необходимо учитывать их разнообразие, пространственное положение и факторы почвообразования.

Данные обстоятельства предопределяют необходимость введения нового понятия - нижний порог предельно допустимого уровня нормы водопотребности ($0^{TM/J}$) -

транспирации растений, обеспечивающих формирования биологических масс (T) и верхний предельно-допустимого уровня

нормы водопотребности (C/p) экологической нормы водопотребности сельскохозяйственных угодий (O_p), обеспечивающих целенаправленное

регулирование и управление почвообразовательными процессами на орошаемых землях (таблица 69).

Для оценки уровня водосбережения можно использовать следующие показатели:

- уровень водосбережения относительно транспирации сельскохозяйственных угодий:

$$D_{Op}(\Gamma) = (Эр - ДГ);$$

$$D(Эр(\Gamma) = Op - ДГ ;$$

$$LO^*(T) = Op - АГ.$$

- уровень водосбережения относительно экологической нормы водопотребности сельскохозяйственных угодий:

$$\hat{O}_p(O_p^2) - O_p - O^{\wedge}$$

$$\wedge(O_p^2) = O^{\wedge} - O_p^2.$$

Как видно из таблицы 1, огромное количество воды непосредственно не участвуют в формировании биомассы сельскохозяйственных культур

$\{O_p^2(T), O_p(T), \wedge(T)\}$ и

сверхнормативной водопадчи на орошаемые земли, оказывают содействие нарушению почвообразовательного процесса

$(O_p(O_p), O_p(O_p))$, то есть, что показывают большой резервный потенциал водных ресурсов, которые участвуют в разрушении и изменении природной системы и могут быть сэкономлены за счет совершенствования принципа создания водосберегающих систем, использования водных ресурсов в орошаемом земледелии.

Таблица 1 - Предельно-допустимый уровень нормы водопотребности сельскохозяйственных угодий (ПДУНВСХУ) в бассейне Аральского моря

Метеостанции	ДГ, мм	O' мм	Уровень водосбережения				
			относительно				
			ДГ, мм			Op, мм	
			DOp	Д^'	DOp		
1	2	3	4	5	6	7	8
Бассейн реки Сырдарья							
Верховье Нарын							
Нарын	210	414	1 204	240	375	36	171
Джалалабад	463	661	И98	227	397	29	199
__ Ферганская долина __							

Андижан	463	661	198	487	717	289	519
Наманган	481	678	197	493	729	296	532
Фергана	513	712	199	510	758	311	559
Среднее течение реки Сырдарьи							
Гулистан	481	678	197	479	709	282	512
Жизак	483	1678	195	477	707	282	Г 512
оканд	471	678	207	489	719	282	512
Алмалык	461	700	239	459	735	220	933
ЧАКИ							
Ташкент	380	580	200	460	660	260	460
Пахта-арал	552	683	131	338	672	207	541
Мырзашоль	426	629	203	484	702	281	499
Арысь-Туркестанский							
Шардара	627	711	84	423	633	339	549
Байыркум	596	686	90	454	664	364	574
Арыс	589	732	143	461	671	528	528
Туркестан	581	735	154	469	679	315	525
Низовье реки Сырдарьи							
Аккум	530	706	176	525	736	349	560
Шиели	500	660	160	555	766	395	606
Кызылорда	493	657	164	562	773	398	609
Жусалы	494	656	162	561	772	399	610
Казалы	461	627	166	594	805	428	805
Сексаульская	474	640	166	581	792	415	626
Злиха	484	648	164	571	782	407	618
Чирик-Рабат	555	711	156	500	711	344	555
Монсыр	454	622	168	601	812	433	644

Продолжение таблицы 1

1	2	3	4	5	6	7	8
Аральское море	449	617	168	606	817	438	649
Бассейн реки Амударьи							
Верховье Амударьи							
Хорог	323	522	199	908	1097	618	898
Душанбе	484	684	200	616	876	416	676
Ош	324	519	195	510	708	416	513
Ховалинг	98	308	210	397	516	187	306
Муминабад	67	278	211	380	487	169	276
Комсомолабад	67	273	206	372	477	166	271
Гари	46	281	235	406	514	171	279
Тавиль-Дара	142	346	204	414	547	210	343
Файзабад	46	187	141	254	326	113	185
Бостанабад	160	361	201	420	559	219	356
Ура-Тобе	226	433	207	470	637	263	430
Пеняшкент	187	392	205	443	592	238	387
Сангистан	299	503	204	801	1061	597	857
Калайкумб	109	320	211	405	528	194	317
Раушан	177	386	209	443	592	234	383
<ашкадарьинская							
Гузар	470	664	194	337	530	143	336
Шарабад	669	823	154	331	571	177	417
Термез	664	915	251	592	969	341	718

Китаб	400	602	202	331	506	129	287
Керки	449	619	170	483	707	313	537
Каршинский							
Карши	414	584	170	676	936	506	766
Мубарек	378	590	212	382	610	170	398
Бухарская							
Бухара	596	Г699	Поз	544	814	441	Пи
Каган	578	773	195	682	985	487	760
Туркменский прибрежный							
Ашхабад	663	838	175	389	641	214	466
Сахарис	673	856	183	401	659	218	476
Байрам-Али	675	864	189	409	669	220	480
Тахта-базар	641	823	182	392	640	210	458
Кушка	746	884	138	226	535	226	486

Продолжение таблицы 1

	1	2	3	4	5	6	7	8
Заравшанская								
Самарканд	400	603	203	640	890	437	687	
Заравшан	494	Г652	158	468	699	310	541	
Чизовье Амударьи								
Нукус	479	685	206	531	771	325	565	
Ургенич	531	731	200	547	803	347	603	
Муйнак	504	669	165	446	676	281	511	
Куне-Ургенч	531	727	196	479	719	283	523	
Каракумский район								
Чорджау	676	864	188	416	678	228	490	
Дарваза	390	597	207	364	545	187	338	
Акмолла	711	902	191	429	699	238	508	
Енидже	612	805	193	1405	646	212	463	
Чешме	699	886	187	421	690	234	503	

Это обстоятельство требует современных не только необходимости разработки технологий, обеспечивающих оптимизацию водного, пищевого и солевого режимов почв, устойчивость рационального ресурсов. В сельскохозяйственных землях должны быть направлены на создание устойчивых и продуктивных агроландшафтов, отвечающих требованиям не только экономической, но и экологической эффективности, на основе созданию высокоэффективных водосберегающих технологий полива, где основными критериями будет выступать комплексность, ландшафтность, экологичность и ресурсосбережение. должна принадлежать технологии возделывания сельскохозяйственных культур, позволяющих часть суммарного недопотребления, то есть физическое испарение с поверхности почвы повторно аккумулировать в почву, с использованием технологии и технических средств.

но и экологическую агроландшафтов и использования водных этих условиях мелиорация

Литература

1. Айдаров И.П. Регулирование водносолевого и питательного режимов орошаемых земель. - Мл Агропромиздат, 1985. - 304 с.

2. Мустафаев Ж.С. Почвенноэкологическое обоснование мелиорации сельскохозяйственных земель в Казахстане.- Алматы: Гылым, 1997.- 358 с.

При этом
средорегулирующим в мелиоративном комплексе
особая роль

АГРАРДЫК БАГЫТТАГЫ УКУКТУК ИЛИМДИ КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕ ОКУТУУДАГЫ КОЙГОЙЛУУ МАСЕЛЕЛЕР

Сатторов Д.Н., экологиялык укук кафедрасынын улук окутуучусу

Озоктуу создөр: Агрардык укук, экологиялык укук, жер укугу, транспорпук укук, мамлекеттик тил женунде мыйзам, билим беруу жонунде мыйзам, Парламент, идеология.

Аннотация: кыргыз тилинде окутуудагы кээ бир тоскоолдуктарды чечуунун жолдору кароо жана ушул тоскоолдуктардын учурдагы абалынын корунушу. Бул кейгойду чечуучу программа кабыл алуу, кыргыз тилинде чыгарылган китептерге мамлекеттик жактан колдоо керсотуу, кыргыз тилинде китеп чыгарууга стимул пайда кылуу.

Улутту уч нерсе сактап турат. Алар у лупу к тил , улуттук тарых, улуну к философия же улуттук дуйне тааным. Ушул кезге чейин биз «улуттук идеологияга» айлантып, куну-туну сайрап келе жаткан экономика жон гана байлык топтоого эмес, дал ушу уч нерсени енукутурууге кызмат кылат.

Улуттун эц башкы касиети болуп тил саналат. Ошондуктан оз тилин унуткан улут, тилин жоготкон куну езу жок болот. Башкача айтканда биз Кыргызстанда жашап туруп, езде тилде суйлеп, озге тилдин енугуусуне комок берсек, тилибизге доо келтирип алабыз.

Б.Гумвольт «Тил улуттун жаны» деп айтса, Расул Гамзатов «Эгер эртен Авар тили жок болот десе, анда мен бугун эле олууго даярмын» деп айткан.

Баха-Улла: «Куш жерден жем издейт, бирок анын бактысы асманда дейт». Дал ушул сыяктуу биз орус тилинде жем издейбиз, бирок бактыбыз кыргыз тилинде. Башкача айтканда биздин мамлекетте коптогон иш кагаздар орус тилинде жургузулот, ал эми кыргыз тилинде ошол жумуштарды аткарууну ишке ашырууга шашпайбыз жана иш кагаздарды толугу менен кыргыз тилинде чыгарууга экономикалык жактан пайдасыз деп шылтоо кылабыз.

Андан сырткары Кыргыз Республикасынын Жогорку окуу жайларында дээрлик баардык студенттер тайпасы орус тилинде окутулат, ал эми кыргыз студенпер тайпасын кебейтууге чара коруу ишке ашырылбайт. Бул койгейго экономикалык жана тийиштуу адабияпардын жоктугу себеп болуп чечилбей келет.

Мындан тышкары айыл жаштары айыл жергесинде 11 жыл кыргыз тилинде билим алышып, алардын маалымат кабыл алуусу кыргыз тилинде жургузулгендуктен, жогорку окуу жайына отуп, ал жерде окуусу жана адабиятары орус тилинде болгондуктан, орус тилинде билимин оркундетуу кыйынга турат. Ошондуктан коптогон студенттер орусташкан билим беруу тутумунун азабынан кыйналышып окуусун таштоого мажбур болушат.

Азыркы учурда агрардык багыттагы укуктук илимди тактап айтканда агрардык укук, жер укугу, экологиялык укук, транспорпук укук жана башка айыл чарбасына тиешелуу укуктук илимдерди жана езунун негизги кесиби боюнча мамлекеттик тилде окутууда кыргыз тилинде басылган китептердин, б.а. адабияпардын жетишсиздиги негизги койгой болуп эсептелинет. Анткени азыркы учурда бир гана агрардык багыттагы укуктук китептер эмес, укуктук жалпы багыпагы китептер жетишсиз. Эгерде кимдир бирео езуе керектуу адабияпарды издегенде орус тилинде чыккан китептер жеткиликтуу санда, ал эми кыргыз тилинде чыгарылган адабияпар жетишсиз болуп калат. Буга себеп дээрлик баардык агрардык багыттагы укуктук китептер Орусия Федерациясынан алынып келинет, ал эми Кыргыз Республикасында кыргыз тилинде окуу китептери дээрлик жокко эсе.

Ошондой эле биздин Парламент, б.а. Жогорку Кенеш да езунун иш практикасында Орусия Федерациясынын мыйзам чыгаруу практикасын коп колдонуп, мыйзамдарыбыз окшош болот. Мыйзам га жана мыйзам кабыл алуу тутумуна кыргыз улутунун менталитетинин езгечелуктеру кошулган эмес.

Ал эми окуу адабияпарында негизги тушунуктор окшош болгондуктан, Орусия Федерациясынын адабиятарын окуганда кээ бир жерлерин окуп уйренгонде студент кыйналбаса, калган тушууиктерду озгортунун керегн жок.

АГРАРДЫК БАГЫТТАТЫ УКУКТУК ИЛИМДИ КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕ ОКУТУУДАГЫ КОЙГОЙЛУУ МАСЕЛЕЛЕР

Сатторов Д.Н., экологиялык укук кафедрасынын улук окутуучусу

Озоктуу создор: Агрардык укук, экологиялык укук, жер укугу, транспорттук укук, мамлекеттик тил жөнүндө мыйзам, билим беруу жөнүндө мыйзам, Парламент, идеология.

Аннотация: кыргыз тилинде окутуудагы кээ бир тоскоолдуктарды чечуунун жолдору кароо жана ушул тоскоолдуктардын учурдагы абалынын керунушу.

Бул кейгейду чечуучу программа кабыл алуу, кыргыз тилинде чыгарылган кигептерге мамлекеттик жактан колдоо керсетуу, кыргыз тилинде китеп чыгарууга стимул пай да кылуу.

Улутту уч нерсе сактап турат. Алар улуттук тил, улуттук тарых, улуттук философия же улуттук дүйнө тааным. Ушул кезге чейин биз «улуттук идеологияга» айлантып, куну-туну сайрап келе жаткан экономика жөн гана байлык топтоого эмес, дал ушу уч нерсени енукурууге кызмат кылат.

Улуттун эц башки касиети болуп тил саналат. Ошондуктан ез тилин унуткан улут, тилин жоготкон куну езу жок болот. Башкача айтканда биз Кыргызстанда жашап туруп, езге тилде суйлеп, езге тилдин енууусуне кемек берсек, тилибизге доо келтирип алабыз.

Б.Гумвольт «Тил улуттун жаны» деп айтса, Расул Гамзатов «Эгер эртен Авар тили жок болот десе, анда мен бугун эле елууга даярмын» деп айткан.

Баха-Улла: «Куш жерден жем издейт, бирок анын бакгысы асманда дейт». Дал ушул сыяктуу биз орус тилинде жем издейбиз, бирок бактыбыз кыргыз тилинде. Башкача айтканда биздин мамлекетте коптеген иш кагаздар орус тилинде жургузулет, ал эми кыргыз тилинде ошол жумуштарды аткарууну ишке ашырууга шашпайбыз жана иш кагаздарды толугу менен кыргыз тилинде чыгарууга экономикалык жактан пайдасыз деп шылтоо кылабыз.

Андан сырткары Кыргыз Республикасынын Жогорку окуу жайларында дээрлик баардык студенттер тайпасы орус тилинде окутулат, ал эми кыргыз студенттер тайпасын кебейтууге чара керуу ишке ашырылбайт. Бул кейгейге экономикалык жана тийиштуу адабияттардын жоктугу себеп болуп чечилбей келет.

Мындан тышкары айыл жаштары айыл жергесинде 11 жыл кыргыз тилинде билим алышып, алардын маалымат кабыл алуусу кыргыз тилинде жургузулгендуктен, жогорку окуу жайына етуп, ал жер де оку у су жана адабиятары орус тилинде болгондуктан, орус тилинде бил имин еркундетуу кыйынга турат. Ошондуктан коптеген студенттер орусташкан билим беруу тутумунун азабынан кыйналышып окуусун таштоого мажбур болушат.

Азыркы учурда агрардык багыттагы укуктук илимди тактап айтканда агрардык укук, жер укугу, экологиялык укук, транспорттук укук жана башка айыл чарбасына тисшелуу укуктук илимдерди жана езунун негизги кесиби боюнча мамлекеттик тилде окутууда кыргыз тилинде басылган китептердин, б.а. адабияттардын жетишсиздиги негизги кейгей болуп эсептелинет. Анткени азыркы учурда бир гана агрардык багыттагы укуктук китептер эмес, укуктук жалпы багыттагы китептер жетишсиз. Эгерде кимдир бирее езуне керектуу адабияттарды издегенде орус тилинде чыккан китептер жеткиликтуу санда, ал эми кыргыз тилинде чыгарылган адабияттар жетишсиз болуп калат. Буга себеп дээрлик баардык агрардык багыттагы укуктук китептер Орусия Федерациясынан алынып келинет, ал эми Кыргыз Республикасында кыргыз тилинде окуу китептери дээрлик жокко эсе.

Ошондой эле биздин Парламент, б.а. Жогорку Кенеш да езунун иш практикасында Орусия Федерациясынын мыйзам чыгаруу практикасын коп колдонуп, мыйзамдарыбыз окшош болот. Мыйзамга жана мыйзам кабыл алуу тутумуна кыргыз улутунун менталитетинин езгочелуктеру кошулган эмес.

Ал эми окуу адабияттарында негизги тушунуктор окшош болгондуктан, Орусия Федерациясынын адабиятарын окуганда кээ бир жерлерин окуп уйронгендо студент кыйналбаса, калган тушунуктерду озгортуунун кереги жок.

Бул кейгейду чечуу Y^4Y^H атайын программа кабыл алынып, кыргыз тилинде чыгарылган китептерге мамлекет тарабынан колдоо болгондо, кыргыз тилинде китеп чыгарууга жол ачылып, кеп илимпоздор ушул маселенин устунде иш алып барышмак.

Ал эми орус тилинде китеп чыгарган авторго биринчи кезекте экономикалык жактан таасир этет, анткени калктын кепчулугу орус тилинде басылып чыгарылган китептерди сатып алышат.

Ошондой эле студенттердин кепчулугу ездеру орус тилин толугу менен билбегеи учурда да кээ бир орус тилиндеги сездердун маанисин тушунуу менен, бирок ошол эле мезгилде создун кыргызча котормосун айтканда

тушунукусуз ' болуп калуусу окутуучунун иш практикасында кеп кездешет. Ошондой эле кээ бир сүйлөмдү кыргыз тилине которгондо езунун багытталган маанисин жоготуп коёт. Мисалы: Договор аренды-ижара келишими; Арендатор-ижарачы; Неустойка- устек; Залог-курее; Статья - берене; Гарантия- кепилдик; Система государственного регулирования и управления деятельностью транспорта - транспорттун ишин мамлекеттик жонге салуу жана башкаруу тутуму; Право на земельный участок как объект гражданских прав и сделки с ним - жер тилкесине болгон укук жарандык укуктардын объектиси катары жана аны менен тузулуучу бутумдор; Переход земельного участка в порядке универсального правопреемства -универсалдуу укук улантуу тартибинде жер тилкесине болгон укуктун етушу; Правила застройки и

землепользования территорий городских и сельских населенных пунктов - шаардык жана айылдык калктуу конуштарда уй куруу жана жерди пайдалануу эрежелери- деп когорулат.

Бул жерде «Аренда-Ижара», «Система-Тутум», «Регулирование-Жонге салуу», «Сделка-Бутум», «Универсальный правопреемства - Универсалдуу укук улантуу», «Населенный пункт - Калктуу конуштар», «Гарантия-Кепилдик», «Неустойка-Усток», «Залог-Курее», «Статья - Берене», «Арендатор-Ижарачы» деген сөздөр практикада кеп колдонулбагандыктан студенттер тушунбай калышып, маалыматты кабыл алууда кыйналышат. Ошондой эле сүйлөм баштапкы маанисин жоготот. Бирок ошондой болсо да кыргыз тилинде жазылган китептерди чыгарууну кебейтууну ишке ашыруу зарыл.

Карл Маркс: «Тил-практикалык ан- сезим» деп айткан. Ошондуктан кыргыз тилин практикада кеп колдонуу абзел. Анткени кептеген жургунчуларду ташуучу унааларда жургунчулор ездери жана айдоочу кыргыз болгон учурда да орус тилинде сүйлөшөт, ошондой эле жарнактар, жарыялар, ишканалардын аталышы жана башка жазуулар орус тилинде жазылат.

Кыргыз тилинин учурдагы толук енукутурулбеген абалынан чыгаруу учун коюлуучу иш аракеттер:

1. Орус тили Кыргыз Республикасынын расмий тили деп керсетулгендуктен, орус тилинин расмий тил деген статусун мыйзамдардан алып таштоо ;
2. Орус тилинде жана башка тилде сүйлөгөн улуттар учун кыргыз тилин кошумча окуп уйронуу жана билуу ар бир Кыргыз Республикасынын жараны учун милдеттуу деген Кыргыз Республикасынын «Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили жонунде» тил мыйзамына кошумча езгертуу киргизуу маселесин Жогорку Кенештин алдында коюу;
3. «Кыргыз Республикасынын тил мыйзамынын 3-беренесинде « Кыргыз тили мамлекеттик тил катары Кыргыз Республикасындагы улут аралык мамилелердин да тили болуп эсептелет» деп керсетулгон жерин иш жузуне ашыруунун устунде иштее;
4. Кыргыз Республикасында иш кагаздарды толугу менен кыргыз тилинде жургузуу жана Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили жонундегу мыйзамынын беренелериндеги керсетулген «же орус тилде жургузулот» деген жерин алып салуу;
5. Кыргыз Республикасынын «Билим беруу жонундегу» мыйзамынын 6- беренесинде «тиешелуу шарттар болсо, окутуу ошондой эле ар кандай башка тилде да жургузулсе болот» деп керсетулгэн жерин мыйзамдан алып таштоо;
6. Жогорку окуу жайларында Кыргыз Республикасынын негизги калкы кыргыз улуту болгондуктан 80 пайыз кыргыз тилинде, 20 пайыз орус тилинде окутуу жургузуу;
7. Мамлекет тарабынан кыргыз тилинде китеп чыгарууга атайын мамлекеттик программа иштелип чыгып, кыргыз тилинде китеп чыгарган авторлорго мамлекет каржы жагынан жардам керсетип, мамлекет тарабынан атайын жецилдиктерди беруу;
8. Кыргыз Республикасында катталган м ассал ык м аалы мат каражаттары тарабынан кыргыз тилинде теле беруунун 80 пайызы кыргызча, ал эми 20 пайызы орус тилинде болуусу,
9. Ошондой эле чет елкеден чыккан кино тасмаларды кыргыз тилине которулуп керсетулуусу

Жогоруда корсотулгендерду колдонуу менен биз

- Кыргыз тилинин енууусуне толугу менен туртку берип, кыргыз тилинин жок болуп кетуусуне туздөн туз бегет койбуз.

УДК. 371.3:528

ГЕОДЕЗИЯ ИЛИМИН МАМЛЕКЕТТИК ТИЛДЕ ОКУТУУНУН КОЙГОЙЛОРУ

Султаналнева Т.С, т.н.к., доцент,
Геодезия жана картография кафедрасынын бшчысы
Кыргыз агрардык университети

Озектуу создер: геодезия; картография; инженер-геодезист; инженер-топограф; инженер-картограф; агроколледж.

Аннотация: Бул макалада геодезия илимин кыргыз тилде окутуунун кейгойлору чагылдырылган. Ошондой эле геодезия илиминин мааниси жана прикладдык геодезия адистигинин азыркы учурдагы чон, ролу корсотулгон.

“Эне тилин билбеген элин суйуп жарытпайт” деп, эл арасында айтылган макал бар. Кыргыз эли эгемендуулукке жеткенден бери езунун салтын, урп адатын, тилин оркундотуп естуруудо чон, мумкунчу лукке ээ болду. Мамлекеттик тилдин 20 жылдыгы болсо дагы, кээ бир илимдерди толугу менен кыргыз тилине которуу оной- олтонго турбайт. Озгече, жогорку окуу жайларында техникалык багытта окуган студенттерди мамлекеттик тилде окутуу женекой иш эмес. Советтер союзунун учурунда кыргыз мектептерин бутуп келген студенттерге орус тилинде окуу татаал эле, езгочо, инженердик факультеттерде окуган студенттерге, мисалы, сызма геометрия, матери ал дар дын каршылыгы, теориялык механика, геодезия жана башка сабактарды орус тилинде ездештуруп кетуу кыйынга турган. Техникалык багыттагы илимдерди мамлекеттик тилде окутуу жана которуу учун бир топ убакыт жана каражат керек. Ошондой эле, геодезия илимин окутууда мамлекеттик тилди жакшы билген окумуштуулар зарыл. Мына ушундай татаалдыктарга карабастан, биздин окумуштуулар жаны эле кыргыз эли эгемендуулукке жеткенде, (токсонунчу жылдардын башы) “ Инженердик геодезия” деген окуу китебин кыргыз тилинде жазып, институттун басмаканасында жарыкка чыккан. Азыркы а чейин биздин студенттер пайдаланып жатышат. Ошондой эле, окумуштуулардын аракетин менен мамлекеттик тилде бир нече методикалык керсетмелер жарык керген.

Азыркы учурда кафедранын окутуучуларынын аракетин менен студенттер учун кыргыз тилинде геодезия сабагы боюнча иш дептери даярдалып жатат.

1995-жылга чейин Кыргызстанда инженер- геодезист адистиги боюнча чыгарган жогорку окуу жайлары жок эле. Бул кесип боюнча кесипке ээ болуу учун Кыргызстандык студенттер Москва, Ленинград, Новосибирск, Казань, Семипалатинск, Ташкент шаарларында билим алышчу. Кыргызстан озунче эгемендуу мамлекет болгондон кийин аталган кесип боюнча 1997- жылы жерге жайгаштыруу жана геодезия кафедрасында “Прикладдык геодезия” адистиги ачылган. Ал

СУУ ЖАНА ЖЕР РУСУРСТАРЫН ПАЙДАЛАНУУНУ ЖАКШЫРТУУ ЖОЛДОРУ

Чортомбаев У.Т., улуу окутуучу
Геодезия жана картография кафедрасы
Кыргыз агрардык университети

Озоктуу создор: методологиялык позициялар, рационалдуу пайдалануу, элементтер, компоненттер, дифференциалдуу семиздиги.

Аннотация. Айыл чарба тармагында жана эндуруште жаратылыш ресурстарын тартуу жана колдонуу, езгечо сууну жана жерди пайдалануунун жакшыртуу жолдору.

Коомдук эндуруште жаратылыш ресурстарын тартуу жана колдонуу, аларды коомдук эндуруштун кучтерунун элементтерине айландыруу болуп эсептелет. Ошого байланыштуу жаратылыш ресурстарынан тикеден тике адам баласынын кызматы менен байланышкан экономикалык категория деп эсептесек болот. Кеп эле жаратылыш ресурстарынын ичинен эн негизгилердин бири болуп жер жана суу ресурстары болушат, жана бул ресурстар ландшафттык башка компоненттери менен тыгыз байланышкан.

Жер жана суу ресурстары улуттук байлыктын негизги белугу. Коомдук эндуруштун есуусунде жана конкретуу социалдык-экономикалык милдеттерди чечууде бул ресурстар чоц ролду ойнойт жана мааниге ээ. Ошондой эле азыркы у чур да ресурстарды натыйжалуу жана унемдуу колдонуу зарыл.

Татаал проблем аларды чечуу учун адегенде методологиялык позициялардын теорияларын билип алуу керек, ошондуктан «жерди пайдаланууну жакшыртуу», «рационалдуу пайдалануу» деген тушунукторуне кецул буруш керек.

Жерди жакшыртуу жана жерди пайдалануунун жакшыртуусу деген сездордун айырмасы эки башка.

Жерди башкартуу - бул жерди семиздигин жогорулатуу. Жерди семиртуу учун бир топ каражаттар сарпталат, жерди кайра иштетуу учун мыкты техникаларды жана технологияларды, жер семирткичтерди, химиялык заттарды, сугат жана кургатуу мелиорациясын колдонушат.

Бул чаралар бутундей жерди пайдалануунун кучетуусу болуп эсептелет. «Бул жургузулген чаралар жана сарпталган

каражаттар жерди рационалдуу пайдаланууга алып келет, башкача айтканда топурак начарлап кетишине тоскоол болот, топуракты жакшыртат жана жерди женекей материядан жер капиталына айландырат».

(110) К. Маркс.

Жерди коп убакытка чейин мелиорацияны пайдалануу менен жакшыртуу топурактын физикалык жана химиялык касиеттерин езгертот, башкача айтканда жердин белунген аянтына башка жаратылышында жогорку касиеттери бар аянтка окшоштурууга тете. Бара-бара жасалма жол менен жаралган жердин дифференциалдуу семиздиги жаратылыштын семиз жерлери менен тец болуп калат. Жакшыртылган жер - бул жерге жумшалган капитал - деп К.Маркс айткан эле. Бирок жерди жакшыртуу кайрадан ондурууну жана колдоону талап кылат жана материяны ондуруш каражатына айландырууда пайдаланылат.

Айыл чарба жер пайдалануусун рационалдуу болуш учун жер ресурстарын натыйжалуу пайдаланууну максималдуу децгээлде камсыз кылуу зарыл. Жер пайдалануунун децгээли эндуруштун децгээли менен байланышкан, башкача айтканда жер аянтынын бирдигинен чыккан продукция.

вндуруш децгээли - бул экономикалык семиздуулук, демек жердин жаратылыштан алынган эндуруштун кучтерунун жана эндуруштун экономикалык факторлорунун таасиринин натыйжасында пайда болгон чарбанын жыйынтыгы болуп эсептелет. Бул керсеткуч анализ жургузгондогу бирден-бир негизги керсоткуч болуп саналат.

Керсоткучтерге кебуреек кецул буруу керек. Адегенде жерди натыйжалуу пайдалануу децгээлин баалоо критерийин аныктоо зарыл, себеби керсеткучтер критерийден чыгышат жана алар бири-бири менен байланышкан. Мурун эндуруштун натыйжалуулугунун корсеткучтеру жана жерди пайдалануу натыйжалуулугунун окшоштуктары айтылган. Илимий китептерде эконону айырмалабайт. Бул мыйзам ченемдуунун себеби жер- айыл чарбасындагы негизги эндуруш каражаты жана ондуруштун натыйжалуулугун жогорулатуу жерди пайдаланууну жакшыртуусуз болбойт.

Жер ресурстарын рационалдуу пайдаланууда томондогудой жыйынтактарды келтирсе болот:

1. Жерди рационалдуу пайдаланууда амортизация болбойт жана эскирбейт,
2. Жердин негизги каеиеттерин жана езгочулукторун узгултуксуз изилдео, (мисалы, семиздигин) айыл чарбасында жерди рационалдуу жана натыйжалуу пайдаланууга алып келет.

3. Жердин негизги каеиеттерин жана езгочулукторун изилдоонун негизинде жерди жакшыртуу учун бир топ каражаттарды жургузуу зарыл, башкача айтканда анын сезмиздигин жогорулатуу.
4. Чарбаны жургузууде илимий негизделген дифференциалдык систем аны киргизуу сунуш кылынат.
5. Айыл чарба угодияларынын семиздиги жонунде тол у к корсеткучторду жерди салыштырмалуу баалоо аныктайт.
6. Жерди пайдаланууну анализдео дун, продукциясын денгээлин которуу боюнча чаралардын бири болуп эсептелет.

Суу ресурстарын рационалдуу пайдаланууда те менку чараларды киргизсе болот:

1. Гидротехникалык курулмаларды туура пайдалануу, аларды убагында реконструкциялоо;
2. Суу системасын башкарууда суунун пайдалануучулардын ассоциациясынын денгээлин жогорулатуу жана колдоо керек;
3. Суу ну пайдаланууда жацы технологияларды киргизуу.

Жерди натыйжалуу колдонуу учун ар бир айыл чарбасындагы жерди пайдаланууда сугат жерлеринин илимий негиздее системасын жургузуу керек, ошондой эле сугат жерлеринде ендуруштун маданиятынын денгээлин котеруу учун багытталган чаралардын комплексин ишке ашыруу керек.

Бул чараларга илимий негизделген жана экономикалык натыйжалуу системалар кирет, мисалы режимдердин системасы, сугаруунун ыкмалары жана техникасы, жер семирткичтер жана химиялаштыруу, которуп айдоолор, агротехника жана мелиорация. Мындан башка менен сугат жерлерин пайдалануу жалпы жерди пайдалануу менен тыгыз байланышта болуш керек жана айыл чарба ендурушун уюштурууда негизги белугуне кирет. Жерди натыйжалуу пайдаланууда жер жана суу ресурстарын пайдалануу жана жогорку натыйжалуу ендурушту камсыз кылуу учун айыл чарбасында томенку маселелерге жооп бериш керек:

1. Жер угодияларын суу курулмаларына, болуштуруучу жана жеткируучу сугат туйундоруне минималдуу болуу керек;
2. Сугат аянггарындагы ирригациялык каналдарды оптималдуу байланыштыруу зарыл;
3. Жерди пайдалануу нун чек араларын озгертуу жана аянттарды оптим алдык олчомдор менен жайгаштыруу;
4. Сугат жерлерди даярдоо учун адегенде сугат аянттарды, жерди которуштуруп айдоону даярдап алуу керек (планировка, топурактын шорун кетируу жана башкалар);
5. Саз болуп кетууден сакташ учун чараларды жургузуу;
6. Сугат жерлерди атайын негизделген жер котору штуну у ну ишке ашыруу.

Колдонулган адабияттар:

1. Маркс К., Капитал. Т.3.- Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Изд. 2-е. Т.25 4.2. 552 с.
2. Охрана окружающей среды и рациональное использование природных ресурсов в СССР /Статистический сборник/ - М.: Финансы и статистика, 1989. - 14 с.
3. Эффективность интенсификации сельского хозяйства. М., «Мысль», 1966. 244 с.

КАЧЕСТВЕННАЯ ОЦЕНКА ПРИРОДНЫХ РЕСУРСОВ С ПРИМЕНЕНИЕМ ГИС ТЕХНОЛОГИЙ

Омарова Г.Е., к.с\х.н, доцент, ТарГУ им. М.Х.Дулати

Ключевые слова: Геоинформационная система, геосистема, экосистема, рекреация, спектор, картографирование.

Аннотация: В статье приводится метод качественной оценки возобновляемых и невозобновляемых природных ресурсов с применением ГИС технологий.

Качественная оценка природных ресурсов основывается на принципе зависимости оценки качества природных ресурсов от специфики их использования. Из этого следует, что в первую очередь необходимо определить возможные варианты использования каждого ресурса. Для водных ресурсов - водная рекреация, промысловая деятельность, водопотребление, орошение и т.д. Для земельных ресурсов - товарное сельскохозяйственное производство,

индивидуальное жилищное строительство, промышленное строительство, мелиорируемые оросительные земли и т.д. Затем каждый однородный участок территории, выделенный на основе ландшафтного подхода или с помощью оверлея, качественно оценивается с точки зрения его возможного функционального использования. Результаты оценки природно-ресурсного потенциала целесообразно представлять в баллах или интегральных критериях, удобных для перевода их в стоимостные или оценочные показатели. Для этого должны быть определены факторы, характеризующие благоприятность природных ресурсов для конкретного вида использования и их качественные или количественные показатели. При этом из всей совокупности показателей анализируются только наиболее важные с точки зрения решаемой задачи.

Для свертки и оценки показателей используются методики основанные на теории нечетких множеств.

Перевод качественных оценочных характеристик природных ресурсов в стоимостные или оценочные показатели позволяет переводить разно-плановые характеристики в систему экономических стимулов, а также мер ответственности за причинение вреда окружающей природной среде.

Стоимостная оценка природноресурсного потенциала должна учитывать рыночные отношения в сфере природопользования и базируется на различных методиках: оценку прямую и косвенную; оценку стоимости восстановления экосистем, оценку невозобновимых ресурсов ит. д.

Соблюдение геосистемы и определение объема изъятия природных ресурсов с учетом экологической емкости территории возможно при нормировании антропогенного воздействия. Предлагаемый подход к определению той части природных ресурсов, которая может быть вовлечена в хозяйственную деятельность без необратимых нарушений жизнеобеспечивающих функций, выполняемых естественными экосистемами основан на использовании систем имитационного моделирования в среде ГИС. Результаты моделирования позволяют предсказать функционирование геосистемы при различных направлениях использования природных ресурсов и определить нормативы природопользования. Эти нормативы предусматривают и ориентируются на конкретную геосистему, т.е. учитывать ее состояние и особенности развития,

В основу концептуальной модели заложены следующие принципы: изучаемая территория разбивается на речные бассейны, в пределах которых выделяются однородные участки территории; оценка основывается на описании протекающих в геосистеме биогеоценотических процессов, к числу которых отнесены круговорот биогенных веществ, динамика органического вещества в системе «растение-почва», гидрологический цикл и др. Количественная оценка изменений в геосистеме производится с помощью специальных функций, зависящих от изменения основных факторов, характеризующих ее состояние.

На основе концептуальной имитационной модели проведена ее математическая формализация, результатом которой является система конечно-

РАЗДЕЛ 6. ЭКОНОМИКА И БИЗНЕС

УДК 338.24 (1-22)

АЙЫЛ ОКМОТТОРУНУН БАШКАРУУ СТРУКТУРАСЫН ОРКУНДОТУУ

Абдылдаев С.С.- доцент, Байбосунова Г.С.- старший преподаватель, Темирова К.К. - ассистент

Озектуу создөр: башкаруу

структурасы, айыл башчысы, айыл екмелунун бюджета, телемдук тартип. болжолдуу бюджет, бюджеттик киреше, жергиликтуу ез алдынча башкаруу, муниципал дык менчик, айыл чарба, адис, айыл екмелу, накталай акча, бюджет булактары, динамика, башкаруу аппараттары, башкаруу структурасы.

Аннотация: Базар экономикасынын шартында башкаруу системасынын структурасы, натыйжалуу иш аракет жургузууге чон таасирин тийгизет, анткени ар бир ишканада, чарбада жана уюмда белумдердун оптималдуу болушу кеп чыгымдарды унемдейт, айрыкча эмгек акы фондусунан. Ошондуктан азыркы убакта айыл екмелтеруне мамлекет тарабынан кенул буруу жогору болуп жаткан мезгилде, айыл екмелтерунун уюштуруу жана башкаруу структурасын еркундетуу зарыл. Темендегу макалада Кыргыз Республикасынын жаратылыш шартына ылайык болгон уюштуруу жана башкаруу структурасы сунушталат.

«Менеджмент жана агромаркетинг» кафедрасы

Айыл екмелунун жетекчисинин ыйгарым укуктары боюнча беренесинде, жергиликтуу ез алдынча башкаруунун башчысы теменкудей функционалдык ыйгарым укуктарды жана милдеттерди аткарат:

Бирдиктуу башкаруучулук принциптеринде айыл екмелунун ишин башкарат аймактарды социал дык экономикалык енуктуруунун жана калкты социалдык жактан коргоонун программаларынын долбоорлорун иштеп чыгууну демилге кылат жана координацалайт, аларды айылдык (посекалык) кенештин бекитуусуне берет, бектилген программаларды аткарууну уюштурат.;

- айылдык (поселкалык) кенештин бюджетинин долбоорун иштеп чыгууну уюштурат, аны айылдык (поселкалык) кенештин бекитуусуне берет жана аны аткарууну камсыз кылат;

айыл екмелунун иш аракетин жетектейт жана айылдык (поселкалык) кенештин аймактарын комплексдуу социалдык-экономикалык енуктуруу боюнча жеке жана юридикалык жактардын иш аракеттерин координациялайт.

Айыл окмотунун социалдык жактан коргоочу жетекчи адиси теменкулерду аткарат жана милдеттуу болот;

- Социалдык жактан корголбогон, моралдык жактан туруксуз уй-буле лер ду, ошондой эле, тобокелдик тобундагы балдарды аныктоо боюнча иштерди жургузуу;

- уй-булелерду социалдык жактан коргоо программ ал арын ишке ашыруу боюнча иштерди уюштурууга;

- социалдык жактан тейлее маселелери боюнча жарандарды кабыл алууга, алардын проблемаларын чечууго кемек керсетууге;

- мамлекеттик жецилдиктерди жана балдар пособиелерин. майыптар жана Чернобль АЭСинин кыйроосунун катышуучулары учун пособиелерди алууга материалдарды социалдык маселелер боюнча комиссиянын бекитуусуне даярдоого жана беригее.

Жер маселери боюнча белуктун адиси теменкулерге милдеттуу:

Жергиликтуу ез алдынча башкаруунун жана жергиликтуу кенештин айыл чарба жерлерин кайра белуштуруу фонду нун жерлерин белуштурууге жана пайдаланууга тийиштуу чечимдерин аткарууну уюштурууга;

аталган жерди пай далану у нун натыйжалуулугун изилдееге жана жергиликтуу оз алдынча башкаруунун ,башчысы учун маалыматгарды даярдоого;

айыл чарба жерлерин кайра белуштуруу фондунун жерлерин, чабындыларды жана жайыттырды ижарага беруунун тартиби женунде сунуштарды киргизууге;

- жергиликтүү ез алдынча башкаруунун башчысына, айыл чарба жерлерин пайдалангандыгы учун дифференциаланган ставкаларды кыртыштын бонитетинин баллын эске алып аныктоо боюнча жергиликтүү кенеш тарабынан бекитүү учун сунуш киргизүүгө.

Айыл чарбасы боюнча адис теменкулерге милдеттуу:

Малды жасалма уруктандыруу пунктарынын жана ветеринариялык сервистик кызматтын пунктарынын иш-аракетин кеземелдегеге;

мал чарбачылыгынын абалын жакшыртуу, айыл чарба жаныбарларынын жана канаттуулардын санын кебейтуу боюнча чара керууге, алардын эсебин алууну уюштурууга;

- агрардык саясатты жүргүзүүгө жана жалпы принциптерин сактоого көмөктөшүүгө;

- айыл чарба жерлерин максаттуу пайдаланууга, жер рыногун тузуу жана анын натыйжалуу иштеши боюнча чараларды керууге;

айыл чарба продукцияларынын менежемент жана сатуу маселелери боюнча консультацияларды уюштурууга

- айыл чарба продукцияларын кайра иштетүү боюнча ишканаларды тузууга комок керсетүүчү чараларды керууге, алардын жетекчилерин башкаруунун зарыл ыкмаларын окутууну уюштурууга.

Каржылык - экономикалык болумдун башчысы теменкулерге милдеттуу

- Жетектечу болумдун кызматтарынын сунуштарын жана жоопкерчилик денгээлин аныктоого;

- жергиликтүү ез алдынча башкаруунун башчысына каржылык-экономикалык кызматтарын дайындоого жана бошотууга сунуш киргизүүгө

Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында аныкталган тартипте аймакты социалдык - экономикалык онуктуруунун божомолуна ылайык алдыдагы каржылык жылга кирешелер жана чыгашалар боюнча жергиликтүү бюджеттин долбоорун тузуу боюнча иштерди уюштурууга, аны кенештин бюджеттик комиссиясынын кароосуна беруугө.

бюджеттин ассигнованиелердин кварталдык болунушу боюнча бюджеттик мекемелерге жеткирүү.

Экономика жана статистика боюнча

адис теменкулерге милдеттуу:

- Алдыдагы жылга жана орто менеттуу (3 жылга) келечекке аймакты социалдык- экономикалык программаларын башкаруу учун баштапкы маалыматтарды даярдоого;

- жергиликтүү коомдоштуктун

аймагында уюмдардын, мекемелердин жана ишканалардын иш аракеттерине комплекстуу экономикалык талдоо жүргүзүүгө, товарларды чыгарууну кеңейтуу, капиталдык салымды жана жергиликтүү эмгек ресурстарын натыйжалуу пайдалануу боюнча кызматтарды жана жумуштарды керунуктуу резервдерин аныктоого.

Материалдар боюнча -бухгалтер.

Чыгашалар боюнча биринчи категория эсептик кассир адиси эсептик кассир теменкулерге милдеттуу:

-Накталай акчалардын товардык - материалдык баалуулуктары жана негизги каражаттардын кирешелерин жана чыгашалардын эсебин жүргүзүүгө, ишке ашырылган чарбалык операцияларды бухгалтердик эсепти синтетикалык жана аналитикалык эсептеринде ез учурунда чагылдырууга;

товардык-материалдык баалуулуктарды инвентаризацилоолого тизмектерди жана салыштыруу тизмектерин тузууга негизги каражаттардын предметгерине тийиштуу инвентардык номерлерди ыйгарууга катышууга.

Салык инспектору теменкулерге милдеттуу:

Накталай акчаларды жана так отчеттуулуктагы булактарды, баалуу муниципалдык кагаздарды кабыл алуу, беруу, сактоо жана алардын сактоочулугун камсыз кылуу боюнча операцияларды жүргүзүүгө;

-кенештин чечими менен киргизилген аймактарда колодонулуучу салыктардын тушуусун, тузулган динамикасын, ошондой эле, уюмдардын, мекемелердин жана ишканалардын макроэкономикалык корсеткучтерунун келип чыгышын жалпы мамлекеттик салыктарды чегеруулерду жана жергиликтүү бюджеттин кирешесине чегеруулерду белгиленген нормативдерин эске алуу менен жергиликтүү коомдоштук аймактардын социалдык-экономикалык

жана башкалар менен колдонулушу мумкун.

Айыл чарбасындагы ишмердуулук ФӨЭС 41 боюнча малдардын жана есумдуктердун (биологиялык активдер) биотрансформацияны сатуу максатында, айыл чарба продукцияларын алууда же кошумча биологиялык активдерди эндуроодо мунозделет. Биотрансформацияны тушунуу учун теменку терминдердин маанисин карап коребуз: есуу - жаныбарлардын жана есумдуктордун санын кобейтуу же сапаттык мунеземесун жакшыртуу; дегенерация - жаныбарлардын жана есумдуктердун санын азайтуу же сапаттык мунеземесунун томондешу; кайталап эндуроу - жаныбарларды жана есумдукторду кошумча эндуроу; айыл чарба эндурошунун продукциясы - жумуртка, жун, сугж.б.у.с.

Айыл чарба ишмердуулугунун муноземесуне байланыштуу (биологиялык активдердин биотрансформациясын башкаруу) ФӨЭС 41 биологиялык активдердин эсебинде осуу мезгилин, продукцияны эндуроону жана кайталап эндуроуде абалын тактайт, андан тышкары жыйноо убагында айыл чарба продукцияларын баштапкы баалоодогу тартибин жургузет. Биологиялык активдерди баштапкы таануудагы убактысын жана айыл чарба продукцияларын жыйнаардан мурун баалоону жургузуу адилет нарктан сатуудагы чыгымдарды алып салгандан кийин жургузулет.

ФӨЭС 41 эсеп процессинде качан гана айыл чарба ишмердуулугунун жыйынтыгы тузулгенде гана теменку объектилерде колдонулууга тийиш:

- А) биологиялык активдер - жаныбарлар жана осумдуктер;
- Б) жыйноо убагындагы айыл чарба продукциялары - биологиялык активдерден жыйналган (алынган) продукция;
- В) екмттун субсидиясы, биологиялык активдер менен байланыштуу адилет нарктан сатуудагы чыгымдарын алып салып чагылдырылат.

Биологиялык активдердин биотрансформациясындагы бардык өзгөрүүлөр бухгалтердик эсепте жургузулууге тийиш. Бул зарылдыктын келип чыгуусу биотрансформация жаңы мазмунду нерсе болуп чыкты, себеби таза пайданы эсептегенде биотрансформацияны чагылдырбай туруп ишканын ишмердигинин жыйынтыгын талдоо мумкун эмес: мындай эсептеги тартип эсеп ыкмасы (начисления) менен макулдашылган. Ачык тушунуктуу жана ыцгайлуу болуш учун биологиялык активдерди адилет нарк менен баалоо жана андан тышкары ишканын финансылык отчеттуулуктагы маалыматты ачууда бул активдер колдонулуучу жана мемо беруучу болуп белунет.

Колдонулуучу биологиялык активдер - бул биологиялык активдердин турлеру чогулган активдер. Колдонулуучу биологиялык активдердин курамына материалдык иштетилген каражаттар кирет: боордоодогу малдар, сатууга даярдалган малдар, дан есумдуктерунун продукциясы жана башкалар. Меме беруучу биологиялык активдер (есумдуктер) - бул башка колдонулбаган биологиялык активдер: мисалы: ийри муйуздуу сүт багытындагы мал, кеп жылдык кечеттер (жемиш бактары, жузумзар ж.б.у.с). Биологиялык активдер бышкан жана быша элек болуп экиге белунет.

Бышкан биологиялык активдер быша элек активдерден айырмасы - бул активдерди же продукциясы н жыйноодо параметрине жетип, же продукцияны жыйноого киришип, же дайыма регулардуу турде продукцияны жыйноону камсыз кылат.

Ишканын чарбалык ишмердигин ишке ашырууда биологиялык активдерди бухгалтердик эсепте таануу, эгерде мындай болсо: ишкана еткен окуянын жыйынтыгы менен бул активди текшерет; ишкана мумкун келечекте активдерден айыл чарба продукциясынын турлерунен жана башка келип тушуулорден экономикалык жактан пайда керет; мына ушул активди адилет нарк же ездук нарк менен баалоодо бир топ жетишердик децгээли ишенимдуу болот.

ФӨЭС -41 ылайык адилет нарк - бул акча каражатынын суммасы, активди сатып алууда же милдеттенмени аткарууда жетишерлик болуп, жеткилен бутумду жакшы ездештурген, бири бирине кез карандысыз жактар болуп саналат. Азыркы стандарт боюнча, бардык финансылык отчеттуулукта, жакынкы мезгилде маанилуу ишти иш жузуно ашыруу бул стандарттагы бухгалтердик эсептин мето дол огиялык негизине ой жугуртуу жана регламентациялоо зарыл.

Мааниси боюнча биологиялык активдердин мазмунун жана эсепти чагылдырууну кайрадан аныктоо керек. Бухгалтердик эсептин мурунку системасында жаныбарлар жана есумдуктер, эреже боюнча топ турунде ар турдуу счёттордо чагылдырылган. Башкача айтканда айыл чарба есумдуктору, мындан тышкары коп жылдык кочоттор, эгерде бутпеген эндоруштун чыгашаларынын суммасын эсептегенде эсептин объектиси катары негизинен эсептелбейт. Ошондуктан биологиялык активдерди балансынын эсебинде езгочо

Айыл чарба продукциясын ала турган болсок, биринчиден биологиялык активдердин курамына кошулбайт жана экинчиден ФӨЭС - 41 дин рекомендациям менен жыйноо убактысы гана эсепке тийиштуу

болот, андан кийин жалпы коюлган тартипте эсепке алынат. Ушуга байланыштуу айыл чарба ишмердиги айыл чарба продукцияларын сатууда ФОЭС 41 дин позициясында езунче контекстте каралат, бул бухгалтердик эсепте жана финансылык отчеттуулукта белуп чагылдыруунун зарылдыгын керсетет.

Бардык айтылган кейгойлер жалпы рекомендациями иштеп чыгуунун зарылдыгын талап кылып, айыл чарба ишканаларында керсетулген стандарттын нормаларын колдонуу жана тушундуруу иштерин камсыз кылуу болуп эсептелинет.
чагылдыруу зарыл.